

УДК 316.39

В. М. Онищук

д-р соціол. наук, проф.,

завідувач кафедри соціології Одеського національного університету

імені І. І. Мечникова

кв. 10, б. 2, вул. 40 років оборони Одеси, м. Одеса-69, 65069, Україна,

тел.: 0675515436

e-mail: onushuk.v@yandex.ua

КОНТУРИ ЕТНІЧНОСТІ ЯК СУСПІЛЬНОГО ІДЕАЛУ

У статті здійснено комплексний аналіз проблеми етнічності в умовах корінних суспільно-політичних змін. На основі використання різних наукових підходів охарактеризовано етнічність як специфічне, неповторне, що притаманне саме цій спільноті.

Ключові слова: етнічність, етнос, нація, наукові підходи.

Етнічна ідентифікація в останні десятиріччя стала однією з найбільш актуальних тем соціально-політичних наук і громадської думки. Про проблеми етносів пишуть газети, їм присвячуються розділи новин радіо та телебачення, рябіє Інтернет.

Відношення особистості і етносу має не тільки складний політичний вузол проблем, але і великий потенціал територіальних питань. Їх тематика охоплює десятки наукових дисциплін, починаючи з біології і закінчуючи філософією. Між ними знаходяться демографія, історія, етнополітологія, етнографія, етнологія, етнопсихологія, соціологія і ще багато інших дисциплін. Кожна з них традиційно висвітлює один із аспектів відносин особистості і етносу, але в сучасному світі така ситуація вже не відповідає ні запитам практики, ні логіці розвитку самого теоретичного знання.

Розвиток досліджень в галузі етнічної проблематики отримав поштовх в кінці 60-х — початку 70-х років минулого століття. Саме в цей період з'являються спроби класифікації різних точок зору з теоретичних аспектів етнонаціональних студій. Так за оцінкою фахівця з теоретичних проблем міжетнічних стосунків Р. Шермерхорна, праці, що вийшли друком з етнічної проблематики, умовно можна поділити на декілька категорій: описові, інтерпретаційні, класифікаційні, парадигматичні, абстрактно-теоретичні [1, с. 62].

У книзі «Етнічний сепаратизм та світова політика», видання 1984 року під редакцією професора-соціолога Е. Шілза, зазначалась інша класифікація наукових праць з етнонаціональних проблем: країнознавчо-регіональні, теоретичні та компаративістські [1, с. 62].

Такі роботи засвідчили новітні підходи до вивчення проблем міжетнічних взаємин у середовищі науковців. Якщо раніше в політичній, історичній та соціологічній науці національні процеси розглядалися у першу чергу з точки зору асиміляції й ігнорувалась інша тенденція — прагнення

до збереження етнічної ідентичності та консервації у побуті та культурі ідентифікаційних рис країни походження, то тепер приділялась увага тенденції визначення етнічних груп та етноменшин в окремий соціальний феномен.

Цей науковий напрям досліджень супроводжувався уявленням про вагомість етнічних феноменів у концепціях національних процесів. Як відзначає український вчений Тарас Лупул, у науковий обіг надовго увійшло поняття етнічність, яке було важко відрізнити від таких понять, як «раса» і «культура». Зазначена категорія «етнічність» була введена у науковий обіг у 60-х роках і стала основоположною, отримавши широкий резонанс серед науковців. Його науковий статус був визнаний тільки в 1972 року, коли цей термін появився в Оксфордському словнику англійської мови.

Етнічний ренесанс середини ХХ століття започаткував гострі дискусії західних, а потім і вітчизняних вчених, навколо етнічної сфери суспільного життя.

У вітчизняній традиції наряду з регулярним застосуванням поняття «етнос» фактично до періоду незалежності перевагу віддавали поняттям «національність», «національне», вкладаючи ідентичний з «етнічністю» зміст.

До її розвою на українських теренах долучилися добротні фахівці М. Шульга, В. Євтух, Т. Лупул, К. Чернова, Г. Щерба, а нині компендіум дослідників поповнюється молодими науковцями, для котрих етносоціологічна проблематика є професійним заняттям.

Зразу відмітимо, що у визначенні змісту цієї категорії єдності немає. У цьому зв'язку у свій час авторитетний соціолог Т. Парсонс писав, що «етнічність» — це надзвичайно неуволима концепція, котра не піддається точному визначенню. Але в будь-якому випадку етнічність є відмінність людських рис ідентичностей етнічних одних груп від інших.

Сучасні уявлення про етнічність частково пов'язане з історичними перемінами починаючи з середини ХХ століття у зв'язку з політичними змінами і практично до цього часу. Це процес етнічного відродження, тобто реакція відсталих народів на етнокультурний поділ праці, породжений економічною і технологічною експансією розвинених народів. Терміни «відсталі» і «розвинені» народи є умовними. Як відзначав класик менеджменту Пітер Друккер, немає відсталих народів і держав, а є погане управління ними.

Світова конкуренція спричинила як уніфікацію матеріальної і духовної культури, так й інтенсифікацію внутрішньої етнічної взаємодії. Розвиток засобів масової комунікації, що стимулював процес згуртування великих соціальних груп і посилив їх вплив на політику та економіку, а глобальна трудова міграція, що прискорює консолідацію діаспорних утворень, тобто етнічних груп.

Все це спричинило ситуацію створення етнополітичної єдності і національної ідентичності як в колишніх радянських колоніях, так і в країнах заробітчанства та пошуку кращої долі.

Відчутні побоювання позбавитися своєї національної чи етнічної ідентичності в результаті глобалістських тенденцій.

Можна виділити три основних інтерпретації змісту поняття «етнічність»:

1. Етнічність як відчуття реальності. Це найбільш традиційний погляд своїм корінням сягає ще XIX століття. Згідно з ним, етнічність — це суспільність раси, крові, мови, території, релігії, культури, економічного життя і т. д., тобто набір відчутних і об'єктивних характеристик. Цей підхід ще в 1917 році критикував Пітерим Сорокін і зазначив, що чистота крові сьогодні зберігається тільки на кінських заводах і в хлівах йоркширських свиней. Він же поставив під сумнів і чинник єдиної релігії, бо люди, що відносять себе до єдиної національності, сповідують різні релігії, і, навпаки, люди, що належать до однієї релігії, є представниками різних націй.

П. Сорокін робить висновок, що національність розпалася на елементи і зникла. Із цього слідує, що національні питання зводяться до правової нерівності членів однієї і тієї ж держави.

Звісно, правова нерівність може стати значним фактором у процесі актуалізації етнічності, навряд чи етнічність можна обмежувати однією тільки нерівністю.

Такий підхід правомірний тільки відносно етнічних груп традиційного суспільства, що характеризуються слабкою мобільністю і культурною замкнутістю. Сьогодні народи живуть в урбанізованому і глобалізованому середовищі, в єдиному полі масової комунікації, разом з тим це не приводить до денационалізації; тим більш, на рубежі тисячоліть зростає значимість етнічної приналежності у всьому світі. Етнічність сприймається як притаманна людині примордіальна прив'язаність, тобто глибока психологічна потреба в побуті належності до якоїсь певної спільноти, що дає їй відчуття безпеки, свій серед своїх і протиставляє аутсайдерам — дилема Ми — Вони.

Таким чином, етнічність явно виходить за рамки об'єктивних атрибутів і характеристик.

2. Етнічність як загальне символічне середовище. До цього погляду схильні культурологи та соціальні антропологі, що розглядають етнічність як загальну «повутину значень», яка об'єднує членів однієї етнічної групи, відрізняючи їх від інших. Етнічність розглядається як форма, конструкція соціальної організації, при допомозі якої люди співвідносяться між собою всередині і поза своєю групою. Границі групи можуть бути досить гнучкі та динамічні.

Відзначаючи продуктивність символічного підходу, особливо до мови і сприйняття повсякденності, етнічність єдиною системою смислів чи інтерпретацій не обмежується. Корінна ломка символічного середовища не завжди приводить до денационалізації. Наприклад, десакралізація радянських символів на початку незалежності актуалізувала етнічну ідентичність.

3. Етнічність як система загальноприйнятих стереотипів. Таке бачення характерне для соціальних психологів. Вивчення соціально обумовлених етнічних стереотипів необхідне, особливо в контексті проблем базових признаков національного характеру, але категорія етнічності в цілому вихо

дить за рамки стереотипних поведінкових реакцій. В сучасному суспільстві з його складною диференціацією і стратифікацією різних соціальних групам, незалежно від загального коріння, характерна різна система стереотипів, обумовлена віком, рівнем освіти, родом занять, місцем проживання, політичними пристрастями та симпатіями. Слід пам'ятати і про історичну динаміку системи стереотипів, опосередкованої станом соціальних відносин і інститутів. Етнічність розглядається як політичний та економічний ресурс, важливий чинник розподілення влади, багатства та впливу: група може підтримувати свою етнічність, коли це корисно з точки зору конкуренції за ресурси, і не надавати їй значення чи скривати її, коли вона стає перешкодою [2, с. 68-70].

Як бачимо, кожний із цих підходів до пояснення етнічності характеризує її, але повністю не розкриває.

Етнічність продовжує бути важливим і значним чинником ідентичності мільйонів людей у світі, чинником етнічних та політичних суперечностей.

Сьогодні в російській науці появилися нові уявлення етнічності як біологічної характеристики людини, зафіксованої в матеріальних структурах її генетичного апарату. Тобто етнічність — це кров як носій соціальних інстинктів сприйняття і дії. Виходить, що російськість чи інша етнічність визначається по крові. Етнос чи етнічна група — це група людей, що відрізняється від інших груп людей сукупністю антропологічних і біогенетичних параметрів і властива тільки цій групі архетипів, члени якої розділяють інтуїтивне почуття родини і схожості. Етнос відрізняється від соціальних груп саме біологічною передачею своїх відмінних признаков, а етнічність така ж данність, як раса чи стать. Такі трактати суперечать нормам наукової раціоналізації.

Етнічність виступає регулятором соціальної поведінки та визначає інституційні норми. Вона регулює міжособистісне і міжгрупове спілкування при допомозі традицій, звичаїв, загально визначених цінностей, значимих для спільноти.

Етнічність, маючи єдине символічне середовище, відіграє роль інформаційного фільтра. Вона не тільки сприяє впорядкуванню і систематизації інформації, але і фільтрує її з погляду загальноприйнятих культурних цінностей та ідеалів.

Вона виступає також психологічним стабілізатором. Її актуалізація є захисною реакцією на процеси глобалізації, уніфікації та радикальні зміни навколишнього середовища. Етнічне, традиційне на протипагу соціальним інноваціям призупиняє соціально-психологічні фрустрацію і аномію [3, с. 78-101].

В умовах соціально-економічної кризи, політичної нестабільності чи конфлікту саме етнічність починає визначати соціальні сподівання і політичні вимоги, тобто виступає інструментом політичної мобілізації.

Етнічність на стадії масової політичної мобілізації мотивує напрям свідомості і поведінку членів соціальної групи. В такому випадку соціальна дійсність, політичні, економічні та інші цінності розглядаються етнічною групою в першу чергу через призму відповідності чи невідповідності ет-

нонаціональним інтересам. Вона виступає критерієм оцінки соціальних і політичних змін.

Як зазначав американський науковець і політик З. Бжезінський, великий провал комунізму з його класовою парадигмою вкрай актуалізував етнічність як єдиний остаточний чинник соціальної ідентифікації особи. По-перше, етнічна ідентичність є більш природною і стійкою, ніж класова; по-друге, для доведення свого етнічного походження не треба докладати певних особливих зусиль; по-третє, і це головне, належність до певної ідентичної групи обіцяла їй обіцяє певні соціально-економічні і політичні привілеї.

Посилаючись на результати включеного соціологічного спостереження можна в загальних рисах окреслити найбільш прийнятні варіанти збереження етнокультурних цінностей, що демонструють представники етнічних спільнот. Зазвичай це спілкування рідною мовою, дотримання народних традицій і звичаїв, відзначання релігійних свят, приготування національних страв, спів народних пісень, переказ народних казок і т. ін. Усі вони різняться за ступенем своєї значущості для тієї чи іншої етнічної спільноти, проте, виразно ілюструють наявний стан традиційної культурної спадкоємності, який можна охарактеризувати як стан певного спрощення та уніфікації етнокультурних компонентів. Звичайно, це пов'язане з впливовістю урбанізаційних, інформаційних процесів, що, безумовно, порушують значний пласт етнічної культури, позбавляючи тим самим людей усталених образів світосприйняття. Більш того, багато які з етнічних цінностей, навіть на побутовому рівні, виявились втраченими.

Реалізуючи себе, етнічність як полісоціальний процес ототожнення, уподібнення себе з певною етнічною групою має тенденцію вирішувати гострі протиріччя в поліетнічних суспільствах між процесами засвоєння індивідом нових соціально-моральних цінностей та природним прагненням зберегти свою цілісність. Феномен етнічності полягає у поширенні ідеї малої групи (сім'ї) на мікросоціальний рівень.

Список використаної літератури

1. Лупул Т. Політизація етнічності як інституційний фактор сучасного процесу канадського націєтворення / Т. Лупул. — Чернівці: Чернівецький національний університет, 2010. — 456 с.
2. Євтух В. Б. Етнічність: глосарій / В. Б. Євтух. — К.: Видавництво НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. — 170 с.
3. Шульга Н. А. Этническая самоидентификация личности / Н. А. Шульга — К.: ИС НАН Украины, 1996. — 200 с.

Стаття надійшла до редакції 12.05.2013

В. М. Онищук

кафедра социологии

Одесского национального университета имени И. И. Мечникова

кв. 10, д. 2, ул. 40-летия обороны Одессы,

г. Одесса-69, 65069, Украина

КОНТУРЫ ЭТНИЧНОСТИ КАК ОБЩЕСТВЕННОГО ИДЕАЛА

Резюме

Статья посвящена комплексному анализу проблемы этничности в условиях социально-политических изменений. При использовании различных научных подходов дана характеристика этничности как специфическому неповторимому феномену, присущему именно этой общности.

Ключевые слова: этничность, этнос, нация, научные подходы.

V. M. Onischuk

Sociology Department

Odessa I. I. Mechnikov National University

Apt. 10, 2, 40-letiya Oboriny Odessy str.,

Odessa, 65060, Ukraine

OUTLINES OF ETHNICITY AS SOCIAL IDEAL

Summary

Complex analyzes of ethnicity in conditions of fundamental social-political changes is performed in the article. Ethnicity is characterized as specific, original phenomenon on the ground of different scientific approaches.

Key words: ethnicity, ethnos, nation, scientific approaches.